

VLADO OŠTRIĆ

Bibliografske bilješke o našoj literaturi za povijest jugoslavensko-talijanskih odnosa poslije drugoga svjetskog rata

Uvodne opaske

Sastaviti *potpuniju* bibliografiju o navedenoj temi mogao bi, a) iskusan bibliograf ili grupa iskusnih bibliografa kojima bi to u duljem roku od roka za redakcijsku pripremu ovog sveska ČSP bio glavni posao, uz pretpostavku, k tome, da se dobro snalaze u interdisciplinarnoj problematici poratnih odnosa Jugoslavije i Italije, ili, b) istraživač tih odnosa, odnosno istraživački tim, koji bi na taj način zasnovao bibliografsku osnovicu za svoj rad, polazeći od suvremenoga metodološkog pristupa povijesti međunarodnih odnosa koji podrazumijeva cjelokupnost tih odnosa i interdisciplinarna istraživanja.

U ovom slučaju nije bilo moguće ni jedno ni drugo, nego je pokušano nešto treće: sastaviti popis lektire koju bi izabrao historičar novije (suvremene) povijesti koji nije ni bibliograf, ni specijalist za poratne jugoslavensko-talijanske odnose ali ga ta tema zanima. Riječ je, dakle, o izboru lektire za prvi krug čitanja.

Takav je popis lektire radije nazvan »Bibliografske bilješke...« nego »Grada za bibliografiju...«, »Prilog bibliografiji...« i sl., jer ima, dakako, niz ograničenja. Ima li za takav popis valjanih razloga? Držimo da ima. Evo glavnih: Suvremeni odnosi Italije prema našoj zemlji moraju podnositi opterećenja koja se ne mogu razumjeti bez njihove povijesne dimenzije. To je razlog više da se povijest jugoslavensko-talijanskih odnosa ispituje i u razdoblju od završetka rata do današnjice. Ti su odnosi važna komponenta u širem sklopu međunarodnih odnosa socijalističke Jugoslavije, u duljem razdoblju 1945–1954. imaju izrazita krizna obilježja, u povijesnom su smislu tada bili završna faza jadranskog pitanja, a ujedno bijahu problem evropskog »ranga«. U suvremenoj politici Italije prema našoj zemlji postoji i tendencija aktualiziranja *povijesno zaključenih* problema. Zato postoji dvostruki — povijesni i aktualizirani, politički — interes za naše odnose s Italijom. Zbog toga je načinjen izbor lektire koja, rekao bih, može svakom historičaru novije povijesti pomoći da i jugoslavensko-talijanske poratne odnose ima u svom vidokrugu, a specijalnom istraživačkom interesu može koristiti u stvaranju početne bibliografsko-historiografske osnove.

U skladu s tim, podaci su grupirani u tematsko-problematske skupine. *I. Metodološki prilozi*, kraći je uvodni odjeljak, a ima svoju vrijednost jer je istraži-

vanje poratne povijesti i inače u vezi sa značajnim metodološkim pitanjima. *II. Bibliografije*, odjeljak je s nešto više podataka, o specijalnim bibliografijama koje mogu poslužiti posebnom istraživačkom interesu. *III. Objavljena građa* obuhvaća određene tiskane i tiskom objavljene izvore ili tekstove s pretežitim značajkama i značenjem građe. Dio tekstova s prijelaznim značajkama, koji su ipak više prinos literaturi nego građi, uvršten je u odjeljak o radovima. Jedno i drugo je uvjetno, a polazna je pretpostavka da će suvremeni historičar sva djela i priloge, koji su rezultat neposrednijeg angažiranja u aktualnim problemima pojedinih razdoblja, smatrati ponajprije izvorima, a nakon toga — one koji imaju takve značajke — i literaturom, procjenjujući od teksta do teksta odnos između jednog i drugog. *IV. Radovi*, odjeljak je s izborom znanstvene literature i bolje publicistike, jer za takvu tematiku ne treba jedno od drugog odvajati.

Od pomoći su bile uobičajene bibliografije, pa ih ovdje samo sumarno navodim: *Bibliografija Jugoslavije*, a osobito *Jugoslovenska retrospektivna bibliografska građa, knjige, brošure i muzikalije 1945—1967*, I—XXI, bibliografije slovenske historiografije u *Zgodovinskom časopisu* samo donekle, jer idu do 1941, a izuzetno do 1945, jer se bibliografije NOB u Sloveniji objavljuju zasebno, a više bibliografija o Istri koje je M. Bertoša objavljivao u *Istarskom mozaiku* (v. II, 4, 5). Bibliografije i bilješke različitih tekstova bile su, dakako, od pomoći u uspostavljanju veza i grupiranja, što je za ovakav izbor i pregled literature osobito važno.

U tome je došla do izražaja i periodizacija problema. U cjelini uzevši, možemo razlikovati dva razdoblja: od završetka rata 1945. do rješenja problema STT-a 1954; zatim od sporazuma o STT-u do današnjice. Za prvo su razdoblje, međutim, važne tri njegove etape: od kraja rata do mirovnog ugovora s Italijom 1947. (no ta je etapa u tijesnoj vezi s prethodnom — od kapitulacije Italije do kapitulacije Njemačke — jer se u njoj pojavljuje pitanje odnosa nove Jugoslavije s Italijom pod kontrolom Saveznika, a u odnosima između Saveznika, te Saveznika s Italijom aktualizira se pitanje jugoslovensko-talijanskog razgraničenja); od mirovnog ugovora do tršćanske krize 1953; rješavanje krize, 1953—1954. U drugom razdoblju moguće je provesti unutarnja razlikovanja prema zaoštavanjima 1970. i 1974.

Koristio sam se i svojim rukopisom »Napomene o historiografiji jugoslavensko-talijanskih odnosa poslije drugog svjetskog rata« za novi »Jadranski zbornik« (u štampi).

I. Metodološki prilozi

1) Odnosi s Italijom, napose središnji — tršćanski — problem u svojim akutnim fazama važan je dio povijesti socijalističke Jugoslavije. *Branke Petranović*, istraživač prvoga poratnog razdoblja i pisac metodoloških radova o takvim istraživanjima, ubraja i »tršćansko pitanje (1945—1953)« u one završene događaje i razdoblja naše suvremene povijesti koje je i potrebno i moguće istraživati: O nekim problemima obrade istorije FNRJ, *Jugoslovenski istorijski časopis*, 1/1962, napose 71.

2) Drugi istraživač, *Čedomir Štrbac*, ističe da »naučna i društveno opravdana potreba za istraživanjem razvitka socijalističke Jugoslavije ima u problematici

njenih međunarodnih odnosa neosporno značajno područje izučavanja»: O nekim opštim pitanjima i dosadašnjim rezultatima izučavanja međunarodnih odnosa socijalističke Jugoslavije, *Prilozi za istoriju socijalizma*, 4, 1967, napose 429, 430—431. Riječ je o kompleksno shvaćenom pojmu povijesti međunarodnih odnosa, s gledišta njihove cjelokupnosti, a pri tome se diplomatska povijest shvaća kao dio te cjelokupnosti. U osvrtu na literaturu, najprije na onu o bilateralnim odnosima, autor ocjenjuje i najvažniju literaturu o jugoslavensko-talijanskim odnosima, na prvom mjestu disertaciju Janka Jerija (n. dj. — II, 3a, IV, 10).

II. Bibliografije

1) Za istraživanje ugovornih odnosa između Jugoslavije i Italije, *do 1965*, v. *Pregled razvoja međunarodnih odnosa jugoslovenskih zemalja od 1800. do danas*, III sveska, *Pregled međunarodnih ugovora i drugih akata od međunarodnog značaja za Jugoslaviju od 1941. do 1965. godine*, Beograd 1968. Bitni dio sveska, *Hronološki pregled*, bibliografija je tih ugovora i drugih akata, po kronološkom redu. *Registar višestranih i dvostranih ugovora* sadrži odrednicu *Italija*, 911, sa 222 jedinice. *Predmetni registar* ima opsežnu odrednicu *Italija*, 956—958, razrađenu na 139 pododrednica, a zatim, 958, odrednice *Italijani*, *Italijanska etnička grupa — Trst*, *Italijanska lira*, *Italijanske kolonije*, *Italijanski jezik*, s malim skupinama akata.

Nastavak sadrži IV. sveska, *Pregled međunarodnih ugovora i drugih akata od međunarodnog značaja za Socijalističku Federativnu Republiku Jugoslaviju 1966. i 1967. godine*, Beograd 1969. *Registar višestranih ugovora i regionalni registar* ima, u odjeljku *Dvostrani ugovori*, odrednicu *Italija*, 171, s 29 jedinica, dok *Predmetni registar* ima u odrednici *Italija*, 184, 34 pododrednice. 2a) Istraživanje ključnog problema Julijske krajine u odlučujućem razdoblju 1942—1947. ima ovu bibliografsku osnovicu: *F. Zwitter*, *Bibliografija o problemu Julijske krajine in Trsta 1942—1947*, *Zgodovinski časopis*, II—III, 1948—1949, 259—326.

2b) Za taj problem u bitno novim okolnostima od 1947. dalje v. tri daljnje bibliografije: *A. Rejec* (i *L. Čermelj*), *Bibliografija o primorskom problemu*, *Zgodovinski časopis*, V, 1951, 501—506;

2c) *A. Rejec*, *Bibliografija o problemih obmejnih pokrajina ob jugoslovensko italijanski meji 1951—58*, Ljubljana 1959 (ciklostilirano);

2d) *B. Marušič*, *Bibliografija o problemih pokrajina ob zahodni meji SFRJ (1951—1962)*, *Razprave in gradivo*, št. 4—5, 1966, 315—368. U tom svesku objavljena je bibliografija do, uključno, 1955. Sadrži, nakon uvoda, *Dodatek do leta 1951*, a zatim *godišnje bibliografije*, od 1951. do 1955, s anotacijama uz poneke jedinice. Nisu obuhvaćene samo teme tih godina nego i povijesna literatura. Treba napomenuti da je to, koliko mi je poznato, posljednji svezak »Razprava in gradiva«.

2e) Nove okolnosti god. 1954. bile su poticaj za objavljivanje jedne prigodne bibliografije: *Kratka bibliografija o Trstu*, *Jugoslovenska revija za međunarodno pravo*, 3/1954, 156.

3a) Za tršćansko pitanje 1945—1954. u sklopu međunarodnih odnosa važna je selektivna bibliografija koju donosi *J. Jeri*, u dva navrata: *J. Jeri*, *Tržaško*

vprišanje od aprila 1948 do maja 1952, *Razprave in gradivo*, št. 1, 1960, *Literatura*, 78—82; *Isti*, Tržaško vprišanje po drugi svetovni vojni. Tri faze diplomatskega boja, Ljubljana 1961, *Knjige, Pomembnejše razprave in članki*, 351—357.

3b) Važnu takvu bibliografiju, u širem sklopu pregleda izvora i literature, donosi *J.-B. Duroselle*, *Le Conflit de Trieste 1943—1954*, Bruxelles 1966, 587—640.

3c) Enciklopedijska jedinica o povijesti Trsta, objavljena 1971, donosi i ažurirani izbor literature: *J. Jeri*, *Enciklopedija Jugoslavije*, 8, s. v. Trst. Historija, 378.

4) Za razdoblje do mirovne konferencije u Parizu korisna je bibliografija dokumentacionih izdanja o Julijskoj krajini za međunarodne potrebe Jugoslavije koja se »krije« u jednom širem sklopu: *M. Bertoša*, Građa za bibliografiju historije i kulture Istre (prilozi jugoslavenskih autora) 1945—1967, [I], *Istarski mozaik*, 4—5/1967, Godina 1945, Godina 1946, 300—304.

5) Iako ta bibliografija (II, 4) nije specijalna bibliografija za ovu temu, treba je posebno spomenuti jer sadrži dosta velik broj podataka: *M. Bertoša*, n. dj., 4—5/1967, 299—312 (uvod i godišnje bibliografije od 1945. do 1956), 6/1967, 404—413 (od 1957. do 1964), 1—2—3/1968, 169—178 (od 1965. do 1967). Bibliografija ima nastavak, za god. 1968, *Istarski mozaik*, 3—4/1969, 121—122, 5/1969, 115—117, 6/1969, 118—120, 1/1970, 76—78.

III. Objavljena građa

1) Za istraživanje osnovnih jugoslavenskih političkih gledišta o odnosima s Italijom u širem razdoblju — 1945—1965 — v., ponajprije, *J. Broz Tito*, Govori i članci, I—XXI, Zagreb, 1959 — 1972. Za pristup istraživanju od bitne je važnosti priručnik koji je uključen u tu zbirku: *J. Broz Tito*, n. dj., Zagreb 1959, XII, Predmetni registar s tematskom klasifikacijom materijala u knjigama I—XI. Sastavio: *Blažo Mandić*. Taj registar obuhvaća građu do 28. XII 1957. Poglavlja IV. Nova Jugoslavija i V. Inostrane zemlje sadrže niz relevantnih odrednica, s pododrednicama: *Odnosi sa Italijom* (199), *Odnosi sa saveznicima iz Drugog svjetskog rata* (202—203), *Ekonomski odnosi sa Italijom* (220), *Granična pitanja i jugoslovenske nacionalne manjine u susjednim zemljama (Julijska Krajina — Istra i Slovenačko Primorje*, 225—228, s 23 pododrednice; *Trst — Slobodna Teritorija Trsta*, 228—239, s 92 pododrednice; *Gorica*, 239), *Italija* (265—268, s 19 pododrednica), *Pojedini međunarodni problemi, Međunarodne konferencije, povelje i deklaracije*. Koristan je i Registar ličnih imena (npr.: *De Gasperi*, *Alcide*, javlja se 37 puta) i Registar geografskih imena. Registarske jedinice ponavljaju se u odgovarajućim skupinama što olakšava specijalne pristupe.

Istraživanje slijedećih svezaka olakšavaju registri pojedinih knjiga (samo u XV knjizi nema odrednice Italija, dok XXI knjiga nema registra, ali sadrži mjesta o Italiji, npr. zdravicu u čast Alda Mora 9. XI 1965, 40—42).

2) Sličnu važnost imaju tekstovi E. Kardelja. Među mnogobrojnim izdanjima ovdje se navodi jedan izbor karakterističnih tekstova i izdanja:

- a) *E. Kardelj*, Odgovor na nekoliko pitanja o položaju Trsta, Istre i Slovenačkog Primorja, koje je Edvard Kardelj dao saradniku Tanjuga, Tuzla 1945, 16 str.
- b) *Isti*, Govori na Pariskoj konferenciji (navodim ova izdanja: Zagreb 1947, 120 str.; Beograd 1947, 125 str.; Govori na pariški konferenci, Ljubljana 1948, 121 str.).
- c) *Isti*, Problemi naše socijalističke izgradnje, III. Borba protiv sovjetske hegemonije i naša spoljna i unutarnja politika, Beograd 1954. (v.: Registri — Italija, Trst, STT; ta se mjesta odnose na razdoblje od 27. XII 1949. do 23. III 1953). Posebno navodim ovaj tekst u toj knjizi: Naši odnosi sa Italijom i Grčkom (Odgovori na pitanja poslanika u spoljnopolitičkom odboru Narodne skupštine FNRJ, 16. maja 1950), 97—101.
- d) *Isti*, Trst i jugoslovensko-italijanski odnosi, Beograd 1953, 32 str. (v. i redakcijsku polemiku sa službenim talijanskim odgovorom: »Trst — italijanski odgovor Kardelju«. Još jedan italijanski falsifikat, *Međunarodna politika*, 95 (6), 16. mart 1954, 5—8).
- Grade za ovu temu može se naći i u tekstovima drugih značajnih političkih radnika, npr. kod Moše Pijade.
- 3) Ne treba zaboraviti doprinos znanstvenih radnika, historičara, znanstvenoj i dokumentacionoj komponenti političke borbe. To osobito vrijedi za slovensku historiografiju. Ovdje bilježimo kao prinos istraživanju te komponente samo jedan specijalni osvrt upravo na takvu djelatnost: *J. Pleterski*, Delo dr. Frana Zwittera za rešitev mejnih vprašanj, *Zgodovinski časopis*, XIX—XX, 1965—1966, 23—29. Uz to v. i *B. Grafenauer*, Ob šezdesetletnici Frana Zwitterja (24. X 1905—24. X 1965), isto, 7—14; *Isti*, Bibliografija Frana Zwitterja, isto, 15—21.
- 4) Niz dokumentarnih tekstova, relevantnih za jugoslovensko-talijanske odnose (1945—47), unesen je u zbornik *Istra i Slovensko primorje. Borba za slobodu kroz vijekove*, III dio, *Političko-diplomatska borba, obnova i izgradnja, Beograd 1952*. (slovensko izdanje: Slovensko primorje in Istra, Beograd 1953): izjava E. Kardelja Tanjugu 13. V 1945. (dio polemike o oslobođenju Trsta, Tržiča i Gorice), ugovor Vel. Britanije i SAD s Jugoslavijom o Julijskoj krajini u Beogradu 9. VI 1945 (585), jugoslavenski prijedlog razgraničenja s Italijom na londonskoj konferenciji 11. IX—2. X 1945 (587), jugoslavenski memorandum o poljskoj emigrantskoj armiji generala Andersa, upućen Vijeću sigurnosti 14. II 1946 (589), pismo šefa Delegacije FNRJ Mirovnoj konferenciji u Parizu, u povodu napuštanja završne sjednice (606—607), deklaracija vlade FNRJ u povodu potpisivanja Mirovnog ugovora, 10. II 1947 (608), pismo britanske ambasade u Jugoslaviji ministru vanjskih poslova FNRJ, 18. II 1947, o povlačenju anglo-američke vojske s Morganove linije i terenskom razgraničenju Jugoslavije i Italije (609). Dokumenti nisu stručno objavljeni nego su samo uključeni na odgovarajućim mjestima u tekst.
- 5) Za to su razdoblje korisna još neka aktualno-politička izdanja grade: *E. Kardelj*, *S. Kosanović*, *Lj. Leontić*, Naša argumentacija. Pukovnik *Stefan Mitrović*, Načelne primjedbe u pitanju Trsta, Zagreb 1946, 92 str. Prvi dio (3—38) sadrži govore (s naznakama »Iz govora...«) na zasjedanju Vijeća ministara vanjskih poslova u Londonu (18. IX 1945). Tekst S. Mitrovića (41—92) polemika je s gledištima u KP Italije. Knjižica sadrži, npr., prvi jugoslavenski prijedlog granične linije (19—20).

6) Slično značenje ima još jedno izdanje govora: *A. Bebler*, Za pravedne granice nove Jugoslavije. Govori i izjave o Trstu, Juljskoj Krajini i Slovenačkoj Koruškoj, Beograd 1949, 180 str. (slovensko izdanje: Za pravične meje Nove Jugoslavije, Ljubljana 1949). U knjizi je 7 govora o Trstu i Juljskoj krajini od 18. VII do 17. IX 1946, od toga 6 govora na Konferenciji mira. Skica Juliske Krajine, 69, pokazuje drugu (revidiranu prvu) jugoslavensku liniju i francusku liniju i označava sporne zone između tih linija.

7) Još su neki sudionici na Konferenciji mira i s njom povezanim prethodnim skupovima dali važnu građu. Za Konferenciju i njene pripreme, u cjelini, v. *V. Dedijer*, Pariska konferencija, Zagreb 1948, 440 str. Knjiga ima predgovor, 5—6, datiran 15. XI 1947, s važnim podacima o njenom postanku (npr. o konzultantima za pojedine glave). Za našu su temu najvažnija dva poglavlja: *Pitanje Trsta i Juliske krajine pred Konferencijom mira*, 165—220, *Borba za statut Trsta*, 221—276. Četiri skice (47) pokazuju sovjetsku, francusku, englesku i američku liniju, te rapalsku i etničku granicu, jedna etničke odnose i francusku liniju (201), a jedna STT (274).

8) Ovdje treba ubrojiti jedan posthumni rad, s memoarsko-dokumentarnim i raspravnim obilježjima: *M. Mirković*, Tri etničke linije, *Problemi sjevernog Jadrana. Zbornik Sjeverojadranskog instituta*, I, 1963, 1—36. Obuhvaća razdoblje od Londonske konferencije do Konferencije mira. Jedanaest poglavlja toga rada sadrže niz važnih tema, tako o talijanskom prijedlogu razgraničenja, u Londonu 18. IX 1949, o argumentaciji toga prijedloga, o različitim varijantama koncepcije podjele Juliske krajine. Autor je objavio saopćenje Konferencije ministara vanjskih poslova, 19. IX 1945, o načelima za jugoslavensko-talijansko razgraničenje (6), te svoje referate za jugoslavensku delegaciju u Parizu od 5. V 1946 — *Neodrživost graničnih linija kroz Istru* (16—20) — i poslije 4. IX 1946 — *Neodrživost teza obrazloženja južnoafričkog amandmana* (26—34).

9) Zbornik *Priključenje Istre Federalnoj državi Hrvatskoj u Demokratskoj federativnoj Jugoslaviji 1943—1968, Rijeka 1968*, u drugom dijelu — *Dokumenti* — sadrži skupinu međunarodna potvrda o priključenju Istre i Slovenskog primorja, 315—331, sa 6 dokumenata iz 1947. i 1954: *Ukaz o ratifikaciji Ugovora o miru s Italijom*, 29. VIII 1947; *Memorandum o Slobodnom teritoriju Trsta* od 5. listopada 1954; *Specijalni statut o području pod jugoslavenskom upravom i o području pod italijanskom upravom* prema Memorandumu o saglasnosti od 5. listopada 1954; *Rješenje Saveznog izvršnog vijeća o prihvaćanju Memoranduma*, od 7. listopada 1954; *Rezolucija Odbora za vanjske poslove Saveznog vijeća Savezne narodne skupštine [...]*, 8. X 1954; *Rezolucija Savezne narodne skupštine povodom ekspozee Predsjednika republike o vanjskoj politici*, 25. X 1954.

10) *J. Jeri*, n. dj. (II, 3a), donosi dokumentarni prilog, 359—379, koji sadrži 6 dokumenata: *Memorandum o saglasnosti između vlada Italije, Ujedinjene kraljevine, Sjedinjenih država i Jugoslavije o Slobodnoj teritoriji Trsta od 5. oktobra 1954, Specijalni statut, Spisak postojećih škola, pisma koja su razmijenili ambasadori Jugoslavije i Italije u Londonu 5. oktobra 1954, Pravilnik Jugoslovensko-Italijanskog Mešovitog odbora*.

11) U vezi s prihvaćanjem londonskih dokumenata bilo je i različitih objavljivanja za aktualne potrebe. Spominjem samo jedno takvo izdanje, zbog korisnog grupiranja tekstova:

O *tršćanskom sporazumu*. Govor druga Tita u Sarajevu, Uvodna riječ druga Tita na sjednici Izvršnog vijeća, Ekspoze Aleša Beblera, Memorandum o suglasnosti, Zagreb, s. a [1954], str. 23. Riječ je o govoru na konferenciji Saveza komunista Sarajeva, 6. X, i o sjednici Saveznog izvršnog vijeća 7. X 1954. Brošura sadrži kartu granice zona u STT i korekture te granice (12–13).

12) Određeni su dokumenti uključeni i u ovu zbirku građe: F. Čulinović, Dokumenti o Jugoslaviji. Historijat od osnutka zajedničke države do danas, Zagreb, 1968, Međunarodno priznanje i borba za teritorijalni integritet Jugoslavije. Tu su dokumenti Vrhovnog plenuma Osvobodilne fronte, ZAVNOH-a i AVNOJ-a o sjedinjenju dijelova Slovenije i Hrvatske, iz god. 1943, a od poratnih dokumenata dio izjave vlade FNRJ o potpisivanju Mirovnog ugovora s Italijom, te *Ukaz o ratifikaciji Ugovora o miru s Italijom* (568–574). U toj su knjizi dokumenti povezani autorovim tekstom. Jedan je primjer toga autorov komentar o problemu STT-a do 1954 (567).

IV. Radovi

1) Enciklopedijski pregled jugoslavensko-talijanskih odnosa, u njihovoj cjelini, od 1945. do 1970, dao je D. S. B[ogdanović]: *Enciklopedija Jugoslavije*, 8, s. v. Talijansko-jugoslavenski odnosi, 4. Politički odnosi od 1945. do 1970, 294–297. Pregled glavnih činjenica i ocjena seže u 1970. godinu, ali ne obuhvaća krizu potkraj te godine. Nema literature.

2) Kronološki niz glavnih događaja u jugoslavensko-talijanskim odnosima nalazi se u ovom širem sklopu: B. Ilić – V. Ćirković, Hronologija najvažnijih događaja društveno-političkog razvitka socijalističke Jugoslavije (1943–1968), *Prilozi za istoriju socijalizma*, 6, 1969, 503–537. Kronologija, naime, obuhvaća i međunarodne odnose nove Jugoslavije pa tako i odnose s Italijom – njih u 14 kronoloških jedinica.

3) Kriza jugoslavensko-talijanskih odnosa potkraj 1970. (nakon izjave talijanskog ministra vanjskih poslova u parlamentu, 6. XII t. god., predsjednik SFRJ odgađa, 10. XII, službeni posjet Italiji) bila je povod za jedan raspravni tekst s cjelovitijim obuhvatom teme: J. Šentija, Kako dalje? Nacrtr za povijest odnosa između SFR Jugoslavije i Italije od 1943. do 1970. godine, *Dometi*, 1–2/1971, 15–52. Autor raspravlja osobito o tadašnjem stanju i perspektivama odnosa s Italijom, ali s povijesnim pristupom (u toj sastavnici teksta ima nekoliko većih i manjih grešaka). Treba istaći da jugoslavensko-talijanske odnose razmatra u sklopu društveno-političkog razvitka Jugoslavije i Italije. U bilješkama nema jugoslavenske literature.

4) Nova kriza odnosa u 1974. godini (otvorena notom talijanske vlade 15. II 1974) potakla je jedan kraći cjelovitiji osvrt na poratne jugoslavensko-talijanske odnose, s težištem na tršćanskom pitanju u funkciji tih odnosa: Č. Štrbac, Jugoslavensko-italijanski odnosi i »tršćansko pitanje«, *Međunarodni radnički pokret*, 2/1974, 50–59.

5) U povodu te krize opširnije su prikazani, publicistički, poratni odnosi s težištem na unošenju povijesno zaključenog problema STT-a i njegovih zona u suvremene odnose Italije s Jugoslavijom: I. Mihovilović, Nema više zone B. Politički i pravni argumenti protiv presizanja Italije na sjevernu Istru (1954–

1974. god.), Beograd 1974, 94 str. Knjižica ima dokumentarni dodatak *Note i drugi materijali SIP-a povodom italijanskih pretenzija na jugoslovensku teritoriju*, 85–94 (razdoblje od 21. II do 5. IV 1974).

6) Prelazeći na literaturu o pojedinim razdobljima i fazama poratnih odnosa moglo bi se najprije spomenuti karakterističnije radove o prethodnim povijesnim razdobljima koji sežu i do određenih poratnih problema.

6a) Za određena pitanja geneze poratnih odnosa, a posebno za tršćansku krizu od oslobođenja grada do sporazuma u Beogradu, 9. VI, i Devinu, 20. VI 1945, v. *M. Mikuž*, Boji Komunistične partije Jugoslavije za zahodne meje (od 1941. do 1945), *Zgodovinski časopis*, XII–XIII, 1958–59, 7–50.

6b) *D. Šepić*, Nacionalno pitanje u odnosima između jugoslavenskog i talijanskog radničkog pokreta, *Putovi revolucije*, 3–4, 1964, 232–248, obuhvaća u kraćem osvrtu i poratno razdoblje, do 1954 (245–248).

7) U ovoj su skupini i pojedini radovi o povijesti Istre koji obuhvaćaju i poratni problem Istre, do 1947.

a) *V. Antić*, Uključivanje Istre u NOP Hrvatske i priključenje domovini, Priključenje Istre, n. dj. (III, 9), donosi i kraći završni odjeljak (95) o političkoj i diplomatskoj borbi za Istru 1945–47.

b) *F. Čulinović*, Državnopravno značenje odluka o priključenju Istre Hrvatskoj odnosno Jugoslaviji, isto, 113–122, analizira i Mirovni ugovor s Italijom, stav Jugoslavije prema ugovoru, status STT-a i sporazum o STT-u 1954. Autor ne spominje nikakvu literaturu.

c) *E. Radetić*, Istarski zapisi, Zagreb 1969, zaključuje to memoarsko-publicističko djelo o novijoj povijesti Istre, osobito Poreštine, kraćim osvrtom na poratno doba, do 1947, odnosno 1954, osobito na pitanja razgraničenja u vezi s Istrom: Priključenje Istre Hrvatskoj, 355–360. Karta »Tri prijedloga 'Međunarodne komisije za razgraničenje' za podjelu Istre«, s etničkim odnosima, izrađena je u bojama.

d) *B. Milanović*, Hrvatski narodni preporod u Istri, knjiga druga (1883–1947), Pazin 1973, Treći dio: Oslobođenje. Pod nazivom »Borbeno oslobođenje« donosi pregled narodnooslobodilačke borbe u Istri, a naziv »Političko oslobođenje« označava poglavlje o poratnom vremenu. Osobito govori o nacionalnopolitičkom djelovanju hrvatskog svećenstva u Istri, te o aktivnosti za boravka savezničke komisije za razgraničenje. S kratkim završnim osvrtom seže do 1954.

8) *M. Marjanović*, Borba za Jadran 1914–1946. Iredenta i imperijalizam, Split 1953, donosi pregled povijesti jadranskog pitanja, sa znanstveno-popularnim obilježjima, uključujući i poratno razdoblje, do 1946. To su završna poglavlja: Kapitulacija Italije i oslobođenje Istre, Trsta i Slov. primorja, Nova diplomatska borba za jadranske granice, Mirovna konferencija i Ugovor mira 1946, Rješenje jadranskog pitanja, 106–125.

9) Zanimljivu geopolitičku analizu jadranskog pitanja donosi *R. Pavić*, Regionalna politička geografija i geopolitika, Evropa (izabrani primjeri), Tdfo, Zagreb 1974, Granična i teritorijalna pitanja u Evropi, Geopolitički aspekti talijanskog priszanja na Jadranu, 87–91.

10) Prelazeći na radove koji obrađuju bitni, tršćanski, problem u osnovnom, povijesno zaokruženom razdoblju 1945–1954, najprije treba spomenuti osnovno djelo naše historiografije: *J. Jeri*, Tržaško vprašanje, n. dj. (II, 3a). Knjiga ima 379 stranica. Težište je na političko-diplomatskoj borbi. To djelo ima svoje

značenje i u svjetskoj literaturi o tršćanskom pitanju, a i dalje je najpotpuniji prikaz toga problema u našoj literaturi. U njoj je sistematizirana i zaokruženo iskorištena dotada pristupačna građa, u razdoblju kada se nije još moglo raditi neposredno u diplomatskim arhivima.

U knjizi nalazimo dokumentarni prilog (v. III, 10), bibliografiju (v. II, 3a), 8 dobrih karata, niz tabela i fotografija.

Instruktivne su ocjene objavili *D. Šepić*, *Historijski zbornik*, XIV, 1961, 269–272, sa zanimljivim vlastitim razmatranjem nekih vidova tršćanskog problema te *Č. Štrbac*, u jednom širem sklopu (n. dj. – I, 2).

11) Naša je međunarodnopravna literatura o Trstu obilna, a za historičara dostaje uvid u važnije radove. Ovdje ću spomenuti samo jedan rad koji je mogao obuhvatiti prvo razdoblje u cjelini, uskoro nakon što je zaključeno (rukopis je završen 15. X 1954), a ima potrebnii povijesni pristup: *D. Janičijević*, Međunarodnopravni položaj Trsta, *Zbornik radova* [Institut za međunarodnu politiku i privredu, Sekcija za međunarodno pravo], I, 1954, 13–63.

12) Ovdje treba spomenuti i jedno djelo francuske historiografije: *J.-B. Duroselle*, n. dj. (II, 3b). Ima 642 stranice. Treba ga, naime, spomenuti u ovom kontekstu zbog njegove »jugoslavenske komponente«. Autor se koristio građom iz našeg ministarstva vanjskih poslova (n. dj., 13, 16, 592), kao i drugom našom građom i literaturom, intervjuirao je 26 naših diplomata i drugih stručnjaka (isto, 592–593), glavni mu je suradnik iz Jugoslavije bio dr Stanko Peterin (isto, 14), a u konzultativnom komitetu za, mogli bismo reći, tamsko recenziranje rukopisa bili su iz naše zemlje Jovan Đorđević i Anton Vratuša (isto, 12). U našoj znanstvenoj kritici nalazimo dvije važne ocjene toga djela: *A. Mirović*, *Jugoslavenski istovijeski časopis*, 3/1969, 116–125, s određenim vlastitim razmatranjem problema, te *M. Maticka*, *Časopis za suvremenu povijest*, 2/1973, 189–190.

Treba zabilježiti da je to djelo ušlo u talijansku prijevodnu literaturu.

13) Za primjenu različitih načela o razgraničenju, odnosno različita tumačenja jednog te istog načela – načelo *etničkog razgraničenja* prema načelu *etničke ravnoteže* – veoma važan problem u etapama 1945–1947–1954. v. *N. Sokolić-Jaman*, Primjena načela »etničke ravnoteže« u jugoslavensko-talijanskom razgraničenju nakon drugog svjetskog rata, *Politička misao*, 1/1969, 123–135.

14) Kronološki pregledi tršćanskog pitanja korisna su pomagala.

a) Ovdje ćemo zabilježiti samo jedno, pristupačnije, izdanje: Hronologija događaja oko Trsta (1943–1953), Beograd 1954, 68 str.

b) Jednu noviju, ažurnu, kronologiju uvrstio je *R. Pavić* u svoju novu knjigu (n. dj. – IV, 9): Jugoslavensko-talijanska granica od 1943. do 1974, 92–98.

15) Zbornik *Istra i Slovensko primorje*, n. dj. (III, 4), tj. njegov III dio (autori: *F. Bevk*, *J. Hrženjak* i *S. Peterin*), ovdje već spomenut zbog izvora koje sadrži, neposredno je relevantan za niz vidova jugoslavensko-talijanskih odnosa od 1945. do proljeća 1952, dokle seže (na posljednjoj je stranici, 750, dodan komentar o krizi u to doba zbog pokušaja »tihe« jednostrane aneksije zone A STT-a Italiji). Najviše podataka ima u poglavlju »Političko-diplomatska borba«, 579–609. Drugi se podaci »kriju« u poglavljima o narodnoj vlasti (o narodnoj vlasti u Julijskoj krajini prije uspostavljanja Morganove linije, o razvitku u zonama A i B), o društvenom životu (društveno-političke organizacije u, najprije, jedinstvenoj, a zatim u podijeljenoj Julijskoj krajini), o privrednom životu

(utjecaj graničnih problema, podjele Julijske krajine, održanja rapallske granice 1945–47, jugoslavenske i anglo-američke vojne uprave, Italije, na položaj privrede, u cjelini i u pojedinim granama), o Slovencima u Italiji nakon razgraničenja, o Puli pod okupacijom, 1945–47 (nastojanja da se grad isprazni i privredno opljačka u korist Italije, a Jugoslaviji ostavi mrtvi grad), o Trstu pod okupacijom, 1945–1952, o Koparštini i Bujštini kao dijelovima STT-a (zoni B), 1947–1952.

16) Za Julijsku krajinu u prvoj etapi prvoga poratnog razdoblja v. *F. Zwitter*, *Julijska krajina po drugi svetovni vojni*, *Geografski vestnik*, XIX, 1947, 15–24.

17) U razdoblju tršćanske krize nastala je serija djela o povijesti i suvremenosti toga grada. Sva su ta djela relevantna i za povijest jugoslavensko-talijanskih odnosa, kao literatura, ali i kao izvor za tadašnju političku borbu.

18) Prva je takva knjiga objavljena već na početku poratnog razdoblja (štampanje je završeno 6. XI 1945): *Oko Trsta*, Beograd 1945, 428 str. Redaktori: *V. Novak* i *F. Zwitter*. Suradnici: *L. Ambrožič*, *A. Belič*, *L. Berce*, *L. Čermelj*, *D. Diminić*, *P. Drapšin*, *D. Gervais*, *P. Jovanović*, *M. Marjanović*, *A. Melik*, *M. Mirković*, *V. Novak*, *P. Skok*, *S. Škerlj*, *J. Vilfan*, *M. Vratović*, *F. Zwitter*. Važna je i stoga što je kolektivno djelo, s nizom suradnika važnih za cjelokupni korpus literature o kojoj je ovdje riječ. Obuhvaća i Julijsku krajinu u cjelini, tako da je prethodnik zbornika »Istra i Slovensko primorje«.

19) Slijedi jedno djelo s ekonomskopovijesnim težištem, ali i s drugim komponentama: *L. Berce*, *Budućnost Trsta u svetlu njegove prošlosti*. Tragedija jedne luke i jednog naroda pod Italijom, Beograd 1946, 244 str. Specifičnost je toga djela komparacija Trsta i Gdanska (Internacionalizacija Gdanska – istoriska pouka za Trst, 201–236).

20) Usporedo se javlja jedno kompleksnije djelo: *I. Mihovilović*, *Trst*. Etnografski i ekonomski prikaz, Predgovor Dr Ante Mandić, Zagreb 1946.

21) Slijedeća je knjiga neka vrsta nastavka: *I. Mihovilović*, *Trst problem dana*, Zagreb 1951, 183 str.

22) Nakon toga nalazimo rad o važnom međunarodnom aspektu problema Trsta: *S. Peterin*, *Zahodne velesile in tržaško vprašanje*, *Pravnik*, 1–3/1953, 22–42.

23) Slijedi djelo o problemu Trsta u međunarodnim ekonomskim odnosima: *V. Pertot*, *Trst. Međunarodni privredni problem*, Beograd 1954, 251 str.

24) Za pitanje Slovenaca zapadno od nove jugoslavenske granice 1947. u sklopu jugoslavensko-talijanskih odnosa do 1953. pogodna su polazna lektira dvije međusobno povezane knjižice:

a) *L. Čermelj*, *Slovenci pod Italijom*, Beograd 1953, 76 str. [prilog: Narodnostna karta Italijanske Slovenije po italijanskom zvaničnom popisu od 1. dec. 1921. god. (granice opština po stanju 1953. god.)];

b) *Isti*, *Slovenci u zoni A Slobodne Teritorije Trsta*, Beograd 1953, 83 str. (priložene su karte: Slobodna Teritorija Trsta, Slovenskačko primorje i Istra posle drugog svetskog rata; na toj su karti sve granične linije, osim jugoslavenskog prijedloga iz 1945).

25) Za problem poratnog iredentizma u Italiji, u širem sklopu ekspanzionizma prema Jugoslaviji, osobito za ekstremnije varijante jednog i drugog (u prvom razdoblju), v. *I. Mihovilović*, *Italijanska ekspanzionistička politika prema Istri, Rijeci i Dalmaciji (1945–1953)*. Dokumenti, Beograd 1954, 210 str. To je knjiga

s dokumentarnim i monografskim, publicističkim i znanstvenim obilježjima. Ima uvod o povijesnim i poratnim odnosima, niz tematskih poglavlja, zanimljive karte i faksimile (nisu navedeni u sadržaju).

26a) Za irendentističku historiografiju treba, međutim, vidjeti jedan posebni rad (referat): *B. Stulli*, Talijanska historiografija i jadranski irendentizam, *Historijski zbornik*, VII, 1954, 215—224.

b) Noviji je prilog s podacima o toj temi *M. Bertoša*, Varijacije na temu: historiographia historiensis croatica, *Dometi*, 10/1969, 70—74.

27) O općem problemu irendentizma v. važan, vrlo sažeti tekst (bez bilježaka): *D. Šepić*, Transformacije irendentizma, *Istra*, 6/1974, 9—17. — Zanimljiv je i esejistički komentar o irendentizmu: *Z. Črnja*, Ostaci irendentističkog mita, *Dometi*, 9/1971, 2—3.

28) Pojedine vidove odnosa u drugom razdoblju, nakon 1954, obrađuje daljnji niz tekstova.

Za mali granični promet v. *A. Sušjan*, Maloobmejni promet med Jugoslavijo in Italijo in njegova realizacija, *Razprave in gradivo*, 1, 1960, 151—170. Obradeno je, statistički i tabelarno, razdoblje od Videmskog sporazuma 20. VIII 1955. do 1959.

29) O slovenskom školstvu u Italiji v. *J. Umeč*, Zakon za slovensko šolstvo v Italiji — borba slovenske etnične skupnosti zanj in poskusi vlade in političnih strank Italije, da se to vprašanje uredi, *Razprave in gradivo*, 2, 1960, 183—256 (uključujući dokumentarni prilog, 203—249); *Isti*, Zakon za slovensko šolstvo v Italiji, isto, 3, 1963, 153—159 (to je nastavak spomenutog dokumentarnog priloga).

30) Važniji radovi o popisima stanovništva: *L. Čermelj*, Tržaško ozemlje ter Goriška in Videmska pokrajina po ljudskem štetju 4. novembra 1951 (s slovenskimi in italijanskimi krajevnimi imeni), Ljubljana. — *J. Jeri*, Nekaj aspektov ugotavljanja jezikovne pripadnosti ob popisu prebivalstva na tržaškem ozemlju v oktobru 1961, *Razprave in gradivo*, 4—5, 1966, 133—163 (na francuskom, s engleskim rezimeom).

31) Pojedini radovi pokazuju da je pitanje pokrajine Furlanije—Julijske krajine interesantno i s gledišta talijansko-jugoslavenskih odnosa: *A. Jager*, Regionalna autonomija Furlanije—Julijske krajine (Geneza in nekateri vidiki), *Razprave in gradivo*, 4—5, 1966, 217—258 (rad ima i interesantan povijesni pristup); *J. Jeri*, Ob ustanovitvi samoupravne dežele Furlanije—Julijske krajine, *Teorija in praksa*, 6/1964, 828—843 (bez znanstvenog aparata).

32) Za problem Slovenaca u Italiji zanimljivo je i uspoređivanje položaja i problema tih Slovenaca i Talijana u Jugoslaviji, kako pokazuju ovi tekstovi: Zaključki skupne seje izvršnih odborov Slovenske kulturno gospodarske zveze in Unione degli Italiani dell'Istria e di Fiume (Unije Italijanov za Istro in Reko), *Razprave in gradivo*, 4—5, 1966, 304—314 (na slovenskom i talijanskom jeziku). — *A. Bormé*, Položaj italijanske etnične skupine v Jugoslaviji, isto, 285—303 (na talijanskom jeziku; to je referat na spomenutoj zajedničkoj sjednici).

33) O položaju Slovenaca u Italiji noviji je, važan, rad s potrebnim povijesnim pristupom, *J. Jeri* — *G. Kušej*, Neki pravni vidovi sadašnjeg položaja slovenačke nacionalne manjine u Italiji, *Jugoslovenska revija za međunarodno pravo*, 1—3/1973, 139—168.

34) Pod utjecajem promjena u talijansko-jugoslavenskim odnosima nakon 1954. i talijanski je iredentizam morao doživljavati značajne preobrazbe. V. o tome I. Mihovilović, Na marginama istarske obljetnice, *Bužina* 68. *Književno-povijesni zbornik*, Umag 1968, 76–83.

35) Za širi pristup jugoslavensko-talijanskim odnosima zanimljiva je tema naših zemalja i naroda, a osobito Hrvatske i Hrvata, u talijanskoj književnosti. Za širi pregled v. M. Zorić, Hrvatska i Hrvati u talijanskoj lijepoj književnosti od baroka do naših dana, *Hrvatski znanstveni zbornik*, 2, 1971, 7–122 (s literaturom). Dio, upravo o novijim razdobljima, objavljen je i posebno, no s nekim skraćenjima: *Isti*, Hrvatska i Hrvati u talijanskoj književnosti od D'Annunzija do Pasolinija, *Dometi*, 3/1971, 16–31 (bez bilježaka). Treba pripomenuti da ti literarni motivi pokazuju zanimljive veze s poviješću i politikom.

36) Petnaestogodišnji pozitivni razvitak odnosa nakon 1954. došao je do određenog vrhunca 1969. pa je o tome zanimljivo vidjeti jedan komentar u povodu posjete predsjednika Saragata Jugoslaviji: I. Mihovilović, Pečat i početak, *Dometi*, 10/1969, 2–17.

37) Unošenje povijesno zaključenog pitanja zone B STT-a u suvremene odnose potaklo je, između ostalog, i zanimljive političke komentare, u kojima ima i povijesnog pristupa: I. Mihovilović, Mašta i stvarnost Zone B. Nova ofenziva na najtvoreniju granicu, *Dometi*, 10/1971, 33–62. — *Isti*, O neutrnutom suverenitetu Italije nad »Zonom B« i o privremenom rješenju. Povodom napisa Diega de Castra, *Istra*, 3/1974, 5–16.

38) Kriza 1974. potakla je i raspravljanja o tršćanskom problemu s gledišta međunarodnog prava, što, dakako, više nije moguće bez povijesnog pristupa. Bilježimo ovaj noviji rad: B. Vukas, Suverenost nad tršćanskim područjem nakon drugog svjetskog rata, *Pravnik*, 8/9 [1974] 65–67.

SUMMARY

This short selection of Yugoslav scholarship on international law contains the viewpoints of Yugoslav writers on the most significant post-war issues in international law concerning the development of relations with regard to Trieste. The accompanying commentaries are related to the documents which served in the resolution of the Trieste problem at specific stages of its development after the Second World War, and to the carrying out of these documents.

The writers most frequently dealt with the following issues in their studies: a) the liberation and occupation of the Trieste area; b) the cessation of Italian sovereignty; c) the intended international status of the Free Territory of Trieste in accordance with the Peace Treaty with Italy; d) the actual existence of the Free Territory of Trieste as a subject of international law during the period from September 15, 1947 to October 5, 1954; e) disregard for the Peace Treaty in Zone A of the Free Territory of Trieste; f) efforts to revise the solution of the Trieste problem as agreed to in the Peace Treaty, without Yugoslavia's assent; g) the legal nature of the Memorandum of Understanding regarding the Free Territory of Trieste, signed on October 5, 1954; h) the relationship of the Memorandum of Understanding and the Peace Treaty with Italy; i) the Special Statute included in the Memorandum of Understanding and the actual protection of minorities; j) the nature of the territorial solution according to the Memorandum of Understanding with regard to the Free Territory of Trieste.